

Evropa, prevodilačko gradilište

Ghislaine Glasson Deschaumes / Boris Buden

Prijevod: Maja Bogojević

Boris Buden: Jasno ste stavili do znanja što je glavni zadatak *Transeuropéennes*-a od samog početka, 1993. godine: istraživanje mogućnosti povratka političkoj i otvorenoj kritici esencijalizacije kultura, ali i etnizacije i komunitarizacije politike. Upravo ste u ovakvom konceptualnom okviru uveli pojam prijevoda. 22. broj *Transeuropéennes*-a (proljeće/ljeto 2002) nosi naslov: «Prevoditi, između kultura». Zašto prevodjenje i zašto baš tada? Kako ste otkrili političko značenje i kritički potencijal prevodjenja?

Ghislaine Glasson Deschaumes: *Transeuropéennes* je jedan proces djelovanja, pomjeranje kritičke misli. Princip utemeljenja počiva na bliskoj povezanosti teorije i djelovanja. Djelovanje - promišljanje. Djelovanje provocira razmišljanje. Promišljanje podstiče djelovanje. Refleksija je za akciju «putanja pāda», kako je to izrazio kompozitor Ahmed Essyad, podsjećajući čemu treba da teži muzička fraza. Tako je bilo i sa *Transeuropéennes*, od 1993. godine, kada su djelovanje i promišljanje, blisko povezani, krenuli u provokaciju političkog. Kritička misao je bila u središtu obrazovnih i istraživačkih aktivnosti, u militantnoj akciji preko granica i, na kraju, u ideji otvorenih susreta. Radilo se o tome kako da neophodna konfrontacija razlika postane interakcija, postane mješavina (heterogenosti) - *mêlée* u čiju pohvalu je, a upravo u čast Sarajeva tada u opsadi, Jean-Luc Nancy otvorio prvi broj *Transeuropéennes*-a u jesen 1993. («Pohvala *mêlée*-u»^[1]). To je bila jedna od polaznih putanja, na osnovu kojih smo elaborirali ovaj koncept «prevodjenja, između kultura».

Važno je podsjetiti da je *Transeuropéennes* stvoren u procesu velikog preokreta. Za samo tri godine (1989.-1992.), pad Berlinskog zida, prvi rat u Zalivu, ratovi u bivšoj Jugoslaviji i rasparčavanje zemlje, građanski rat u Alžiru i porast moći fundamentalizama i etno-nacionalizama^[2], svi ti događaji su potresli Evropu i svijet. Časopis je rođen iz potrebe da što hitnije reagujemo. Oslanjajući se na artikulaciju koja mora postojati između «kulture i politike», potvrđene još u prvom broju, časopis je otvorio polje rada kritike identitarnih diskursa i njihovih utjecaja na ljudsku, društvenu, političku i ekonomsku dislociranost, suočavajući se direktno sa pitanjem rata. Časopis je preispitivao Evropu kao horizont, «Evropu koja se odrekla same sebe» u jugoslovenskim ratovima, i to odmah nakon pada zida, kada Evropska unija nije znala prevesti samu sebe niti prevoditi zemlje nekadašnje «Druge Evrope»^[3] i kada je sa njima gradila odnos po modelu potčinjenosti.

Na sličan način, časopis se bavio istraživanjem savremenih uvjeta zajedničkog života, civilnosti (Balibar) i postupanja u sporovima. Iz ovakve je produbljene analize teorijskih radova, posebno imajući u vidu prve kulturne Euro-mediteranske radionice (alternativna obučavanja mladih umjetnika, mladih intelektualaca, prevodilaca itd.) 1999. godine proizašao koncept «prevodjenja, između kultura».

Taj koncept nastaje u momentu kada sazrijeva rad na *Transeuropéennesu*, i zapravo proističe iz njega. Časopis je uvijek težio da bude mjesto za prevodjenje, a većina njegovih autora nisu bili frankofoni. Godine 1999., časopis je već izdao dva dvojezična broja – francuski/engleski – a u pripremi je bio i treći, o podjelama. Već je bio usmjeren prema transformaciji u dvo-jezični, francusko/engleski časopis. Kao međunarodni časopis kritičke misli, izrastao je u pravu tvornicu prevodjenja i to će ga određivati u godinama koje dolaze!

Kroz programe obuke koji su formirani 1994. godine, potom kroz istraživanja (od 1996. godine), kao i militantnim akcijama koje su se vodile tokom ovih godina, mi smo se svakodnevno suočavali sa izazovima prevodjenja, u svoj njegovoj složenosti. Multi-lingvističnost ciljnih grupa (studenti Balkana, mladi umjetnici

Mediterrana, itd.) je sama po sebi predstavljala izazov za svakog učesnika: stalni izazov prevodjenja. Ali ubrzo je postalo očigledno da ono što treba prevoditi u mnogome prevazilazi jezik, da je sama materija za prevodjenje istovremeno i mnogo obimnija i značajnija. Radi se o reprezentaciji svijeta, o imaginarnom, o memorijskim konstrukcijama, o odnosu prema tijelu i njegovim znakovima, prema pokretu, vremenu, prostoru, o načinima žanrovskog povezivanja itd. Radi se također o oslobađanju od logike zajednice (od govora jezika zajednice, koja je samoj sebi dovoljna), o uspostavljanju cirkulacije znanja, njihovog prenosa i dijeljenja na jednakim osnovama, ukratko o jednoj pokretačkoj dinamici za demokratiju. Svaki student naših ljetnjih univerziteta, svaki istraživač ili umjetnik naših radionica, direktno se suočio sa ovim pitanjima. Radionice su, dakle, postajali fascinantni *vrijeme-prostori* procesa prevodjenja, koji su ponekad išli čak do graničnih iskustva: rat, tijelo, potisnuto sjećanje, podijeljeni jezik... U ovakvoj političkoj vježbi, sama ograničenja razmjene iskustava postajala su očigledna. Jasnije je da postoji jedan «ostatak» (Balibar) koji se ne može prevesti, koji se ne može podijeliti sa drugima, i upravo ta «kost» mene posebno interesuje. Ona ne mora da proističe iz neprevodivog (koje će to zauvijek ostati po svojoj definiciji), koliko iz ne-prevedenog, koje je kontekstualno (u vremenu i prostoru). Ovaj «ostatak» učestvuje u praznom prostoru, prostoru *igre* neophodne za prijevod, za ono «između» koje poziva na interakciju i koje je centralno za «prevodjenje među kulturama».

Na teorijskom planu, tri elementa su nas skoro istovremeno naveli da istaknemo, već krajem 1990.-ih, problematiku prevodjenja. Sa jedne strane, kritika logike dominacije u svim njezinim formama (uključujući i dominaciju zajednice nad pojedincem) artikulirala se posredstvom oblika savremene misli nastalih unutar različitih geo-kulturnih horizonata. Sa druge strane, analiza krize društvene sveze, neyamislivosti postojanja multi-kulturnih društava koja su umjesto principa «zajedničkog življenja» ustanovila pravo na razliku, kriza demokracije kao kriza odnosa drugosti u okviru logike jednakosti, bili su centralni za naš časopis.

Konačno, stvaranje identitarnih pregrada, koje se sve kreću u pravcu odbijanja hibridizacije, stvaranje fantazme o *svom čistom jeziku, o sopstvenom čistom identitetu, sopstvenom čistom tijelu* (u dvostrukom smislu: na francuskom «propre» znači i «pripadnost sebi, svoj, sopstveni» i «opran, čist, bez fleka»), navelo nas je da definišemo koncept identiteta kao proces, pokret, nešto što ima osobinu prijemčivosti, propustljivosti za susret sa drugima, uključujući tu i *druge u sebi*, i što se modificira u toku niza interakcija. Uzimamo u obzir, dakle, u svojoj njoj veličini subverzivnu dimenziju prevodjenja koja, za mene, ostaje fundamentalna.

Tako je, malo po malo, od 1999.godine, *Transeuropéennes* uspio da izgradi koncept «prevodjenje, između kultura», koji je jasno obrazložen u dvadeset-drugom broju (2002.). Od tada, ovaj koncept cirkuliše i živi, nadopunjujući i plodno djelujući na teorijske radove gotovo svuda. Štaviše, on obogaćuje i novu fazu časopisa *Transeuropéenne-a*, kroz istraživačke radove, osobito na međunarodnom Koledžu filosofije, i u njegovom novom izdavačkom projektu, i strukturiše svoje buduće aktivnosti, sa preciznijim pristupom politici prevodjenja, kao i njenom povezanošću sa procesom demokracije.

Suvišno je dodati da smo mi, od pojave prvog broja našeg časopisa, svjesno zauzeli stav protivljenja logici «rata civilizacija», potom i «dijaloga kultura» (pojam se pojavio, naime, kao protivteža borbi protiv terorizma, nakon 11. septembra 2001.), što zapravo predstavlja njegovo naličje. *Transeuropéennes* nije prestao da ističe heterogenost svake kulture, činjenicu da svaka kultura, svaki jezik učestvuje u dvostrukom procesu prevodjenja i hibridizacije. «Između kultura» se, dakle, odnosi na «igru» koja obradjuje svaku kulturu, održava je otvorenom, i koja, zatim, sama postaje prijevod. Prevodjenje je pretpostavka koja se upušta u ovu *igru*.

Kao mjesto gostoprimstva za otvorene susrete i nomadski časopis, *Transeuropéenne* je u središtu prevodjenja, u medju-vremenima, medju-prostorima, razmacima, sporovima, koji se itekako tiču našeg kolektivnog bića. To inter-disciplinarno kolektivno biće, *Transeuropéenne*, predstavlja prag, jer je prijelaz između jezika, između načina razmišljanja, između dalekih i bliskih imaginarija, između kritičkih sistema. Oni su stalno u pokretu. Kako je to rekao Mustapha Laarissa, član redakcijskog odbora našeg časopisa, tokom jedne radionice na temu «Politike prevodjenja na Mediteranu» (Pariz, decembar 2005.), šok se dešava u svakoj kulturi, koja je uvijek u

procjepu, on je u svakom od nas kao subjektima. Ne možemo od ovih prijelaza i ovih prijevoda napraviti slijepe ulice. Oni učestvuju, čini mi se, u horizontu svijeta, koji će se morati jednog dana osloniti na svjetsko pravo i svjetske demokratske modele organizacije.

Boris Buden: Postoji još jedan kontekst, koji je inspirisao vaše uvođenje koncepta prevodjenja – historijski i politički kontekst današnje Francuske i Evrope, obje u dubokoj krizi: nacija-država u poznoj fazi koja gubi svoje značenje i značaj pod pritiskom globalizacije i paralizovanog projekta trans-nacionalne političke zajednice kojoj još uvijek nedostaje demokratska konstitucija. Što prevodjenje ima da ponudi u ovoj krizi: neku vrstu rješenja ili pak njeno produbljavaње? Šta biste vi više voljeli?

Ghislaine Glasson Deschaumes: U kontekstu mondijalizacije razmjena, standardizacije estetika i de-politizacije misli, očite uniformizacije koncepata i sistema razmišljanja, Evropa je jedan krhki, nepredvidljivi regionalni sistem, ali kojeg se ne smijemo, ni po koju cijenu, odreći iz pozicije kritike kao što je naša (mi, časopisi, naši kolektivni časopisa) ; ipak, biti će nam potrebno uvijek iznova de-centralizirati i prevazilaziti.

Naslov «*Transeuropéennes*» pokazuje dvostruku želju oslobađanja i impliciranosti: Evropu kao tačku polazišta ili prijelaza potrebno je uvijek iznova preispitivati iz «drugog mjesta», tačke u odnosu na koju se treba uvijek de-centrirati da bismo u nju mogli investirati. 1993. godine, to je značilo misliti Evropu i «njene druge», druge u Evropi, odnosno njene *laissés-pour-compte* [4], njene obespravljene, misliti Evropu na svojim granicama, u trenutku takodje – i ova koincidencija je značajna – kada se grupa filozofa iz Strasbourga zapitala o Evropi u nastajanju, pod prekrasnim naslovom «*Géophilosophies de l'Europe*» – Geofilosofije Evrope. [5]

Prije svega, radilo se za mene o tome da pomjerim linije podjele, da srušim mostove, prekršim nametnute granice, da ih preispitujem, da u tome istrajem do fizičkih izazova, kao jednog majskog dana 2002. kada je pedesetak žena iz svih zemalja bivše Jugoslavije i Francuske prešlo most kod Mitrovice, na Kosovu.

Moja prethodna iskustva, prije osnivanja *Transeuropéennes*, su me motivirala da neprekidno radim na povezivanju «Druge Evrope», osobito njenih disidentskih mislilaca i umjetnika, sa zapadnom Evropom. To je takodje jedno prevazilaženje, i to kulturno (i politički) zabranjenog, koji je nametnula logika podjele i realnost zida. Francuska mi je izgledala od početka mojih studija kao fundamentalno etno-centrična. Od tada, ništa se, na žalost, nije desilo što bi protivrječilo ovoj jakoj tendenciji. Ipak, dobro znamo da nacionalni nivo nije danas sam po sebi relevantan. Proučavati i razumjeti jedno društvo, nacionalno pravo, nacionalnu ekonomiju bez njihovog postavljanja u perspektivu Evrope i svijeta je neodgovorno i opasno. Jednako je neodgovorno i opasno prezirati artikulisanje ovih perspektiva u odnosu na stupnjeve lokalnog konteksta.

Transeuropéennes se oslanja na francuski jezik, to mu je potpora. To je jezik koji volim, na kojem volim pisati i na koji volim prevoditi, mada prevodjenje nije moja profesija. Ali, projekat *Transeuropéennes-a* je evropski i svjetski.

Danas, Evropa se projektuje prema svijetu polazeći od centralističkog diskursa, gradi odnose sa susjedima prema principima logike centar-periferija. 1993. godine, Evropa je bila pitanje, rt okrenut prema «drugom rtu» (Derrida). Ovaj prostor promišljanja, otvoren padom zida, ponovo je zatvoren od strane evropskih institucija i vlada starih država članica. Ni u jednom trenutku nije data šansa zemljama nekadašnjeg istočnog bloka da započnu prevodjenje, da povežu svoju prošlost sa evropskom sadašnjošću. *Tabula rasa* koja ih je dočekala u ime demokratske tranzicije «prema Evropi» je ostavila društva u amneziji, društva koja potiskuju jedan dio proživljenog i dio svoje historije. Horizont Evrope kao projekat je porušen u Sarajevu i u ratovima bivše Jugoslavije. Nije se oporavio proširenjem.

Institucionalni izbor nije ležao u biranju između produbljenja i proširenja, što je suprotno onome što se tada smatralo. Ono što treba posebno preispitati je sama priroda ponašanja prema zemljama prethodno povezanim sovjetskim sistemom. Evropske institucije su se koncentrirale na *acquis communautaires* (zajednička dobra u smislu cjeline EU zakona, regulacija i odluka), a zemlje kandidatkinje su se susrele samo sa Evropom (njihovim horizontom u toku hladnog rata) kao normativnim skupom koji ona *de facto* konstituiše. Da ove zemlje imaju takodje svoja stečena znanja i dobra nije zapadu palo na pamet. Može se govoriti o određenom simboličkom nasilju (od strane pobjednika?) u odnosu na takozvana društva u demokratskoj tranziciji. Logika pobjednika nije logika prevodjenja. To je logika razvijanja sistema pobjednika. Proces pridruživanja je karakterisao veliki deficit prevodjenja, u najširem smislu riječi. To što su potom nastupili lomovi, kao na primjer u trenutku izbivanja rata u Iraku, bilo je nemoguće izbjeći.

Kroz proces masovnog pridruživanja, Evropska Unija se samokonsolidovala u svojoj normativnoj funkciji, onoj istoj koja rukovodi odnosom koji je ona predložila svojim susjedima («evropska politika susjedstva»). Ona takodje upravlja reprezentacijom Evrope koju zajedničarski diskurs nudi svijetu, snažno okarakterisanom ovom istom pozicijom: od centra koji zrači prema periferiji. Suočen sa takvom situacijom, kolektivnu *Transeuropéennes-a* pristaje da pokrene u Evropi i na njenim granicama gradilište za prevodjenje i gradilišta prijevoda.

[1] *Mêlée* na francuskom jeziku označava «mješavinu, nered, stanje konfuzije, borbu» i često je nedovoljno adekvatno prevodiv termin. Engleski prijevod teksta, takodje, zadržava francusku riječ, «Eulogy for the *mêlée*» (*prim. prev*)

[2] Upravo ovo pitanje je otpočelo saradnju sa *Lignes*, 1990., u broju koji je naslovljen »Nacije, nacionalnosti, nacionalizmi«.

[3] Takodje naslov izvanrednog časopisa koji su u Parizu objavljivali braća Berelowitz do preokreta 1990.-ih godina

[4] zapostavljene, koje niko nije htio da kupi, *prim. prev.*

[5] To su Jean-Luc Nancy, Philippe Lacoue-Labarthe, Denis Guénoun, Etienne Balibar, Jacques Derrida, citiraću samo neke koji su se udružili i osnovali pokret misli, osobito plodan, ali na žalost napušten, bez sumnje, usljed obeshrabrenosti pravcem kojim je Evropa tada krenula